

Sigmund Freud: la llum de la posta

Octavi Fullat*

Resum

En aquest article el professor Octavi Fullat (nascut l'any 1928) revisa el paper que ha tingut Freud en el pensament contemporani. En realitat, la topada amb l'obra de Freud va deixar una forta empremta en el nostre autor, que es va formar segons els principis racionalistes de la modernitat. Així, doncs, el pensament de Freud –un dels mestres de la sospita– va comportar-li un sotrac que va sacsejar els fonaments de la seva filosofia. Sense oblidar la psicoanàlisi i els diversos complexos determinats per Freud, va ser la filosofia de la religió el que més va interessar al pensador català del metge vienès. Fet i fet, la reflexió sobre el sagrat i el paper de la religió també va significar un autèntic revulsiu, fins al punt que Fullat –un home de pregones conviccions religioses en la seva joventut– hagi arribat, finalment, a la conclusió que no hi ha cultura sense prohibició i, per consegüent, sense pecat. Amb altres paraules: la religió és un fet cultural.

Paraules clau

Freud, psicoanàlisi, filosofia de l'educació, filosofia de la religió, cultura, culturalisme pedagògic

Recepció de l'original: 12 de setembre de 2012

Acceptació de l'article: 29 de novembre de 2012

Ignoro per quina raó o motiu històric la lletra F camina després de la lletra D en el nostre alfabet. No deixa de ser una dada curiosa. Però el cas és, precisament, que l'ordre alfabètic m'ha col·locat Freud a continuació de Descartes. Si Descartes representa la llum del nou dia, l'austriac nascut a Moràvia, Freud encarna la llum de la posta. Mentre Descartes defensava la claredat de la consciència, Freud ha propugnat la foscor de l'inconscient. Qui dels dos l'encerta o com a mínim avança pel sender més presumible o creïble? L'ésser humà, és bèstia nocturna o, al contrari, animal diürn? El filòsof, segons Hegel, alguna cosa té de mussol: *aixeca el vol quan arriba la nit*.

Retorno a l'alfabet. Vaig recórrer les ruïnes d'Ugarit –actualment Ras Shamra, a Síria–, acompanyat de professors d'història de la Universitat de Barcelona, en època del dictador moro Hafez Al-Assad (1930-2000); el seu fill Bachar Al-Assad, també del partit Baas, no s'havia assegut encara en el tron de la repressió. Les dictadures tendeixen a perpetuar-se biològicament com fan els reis. Així el pocavergonya comunista Kim Il-

(*) Catedràtic emèrit de Filosofia de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Doctor Honoris Causa per diverses universitats de l'Estat (Universitat Ramon Llull, 2009) i estrangeres. Posseeix una extensa bibliografia que supera els 100 llibres i que, darrerament, s'ha ampliat amb els tres volums de les seves memòries: *La meva llibertat* (2006), *La meva veritat* (2008) i *La meva bellesa* (2010). Aquest article segueix la sèrie que va començar en el núm. 41 (segon semestre de 2011), amb l'aportació «Albert Camus, un perfil personal» i que va continuar en el núm. 43 (segon semestre de 2012), amb la contribució «Aristòtil: la vigència d'un mestre pensador». Amb aquests treballs –dedicats a diferents personalitats del pensament i la cultura– el professor Fullat vol honorar aquells autors i autores que més significativament han influït en la gènesi i evolució de la seva filosofia. Altra volta agraïm al professor Fullat la seva confiança en permetre que publiquem a les pàgines de *Temps d'Educació* aquests retrats i perfils, escrits des d'una posició personal i testimonial, no exempta mai d'una agudesia i finor intel·lectual ben remarcables. Adreça electrònica: octavi@octavifullat.com

song (1912-1994), de Corea del Nord, deixà en herència el país, desolat econòmicament, al seu fill Kim Chongil, el qual tot i que amb cara d'idiota prossegueix amb la dictadura de l'esquerra comunista. No només Hitler, Mussolini, Salazar i Franco han estat tirans, també han practicat aquest sadisme les esquerres comunistes. Pol Pot, Enver Hoxha o bé el diví Fidel Castro, un gran gimnasta que va aparèixer a la pantalleta en xandall per a practicar acrobàcies ridícules.

El tell de Ras Shamra el va descobrir un pagès mentre llaurava el seu camp l'any 1929. Es tracta d'una punta de terra situada sobre el mar que amaga diversos estrats arqueològics, els més antics daten del VII mil·lenni aC; egipcis i hitites anhelaven el lloc. Va interessar-me la capa dels segles XIV i XIII aC amb els seus arxius que testifiquen una activitat cultural notable. En aquest punt es féu la troballa d'un alfabet –el primer per ara– del qual provenen tant l'abecé grec com el llatí. La petita peça que conté els signes d'aquest primer alfabet, anomenat fenici, la vaig admirar en el Museu Antropològic de Damasc. Primer, Descartes; després, Freud. Contrast esclatant, seductor. Jo vivia segons l'herència platònic-aristotèlica –l'*animal rationale*– i Descartes s'hi situava també, però heus aquí que Freud va propinar-me un trasbals terrible: tu ets, venia a dir-me, una variant dependent de l'inconscient. Vaig quedar anorreat.

Tal com li va passar a Sòcrates, a mi m'ha seduït l'*ànthropos* i no el *kosmos* o la *Physis*, *negoci* que va inquietar els presocràtics com Tales, Anaximandre, Anaxímenes o a Parmènides i a Heràclit entre altres.

Des de sempre m'ha escaigut l'*ànthropos*, l'ésser humà, i no en el sentit d'*aner* (*Andros*), oposat a femella. I, què em va captivar de l'*ànthropos*? El seu *logos*. El *logos*, del verb *legein*, parlar, significava al principi *paraula*; ara bé, aquell que parla expressa un pensament. El *logos* ens dóna a entendre el que les coses són. I em deia: l'ésser humà ens pot sorprendre mentre les bèsties es troben engavanyades per les coses entre les quals es mouen.

Els llatins van traduir *logos* amb el terme *ratio*, el qual prové del verb *reor*, calcular. Agustí de Tagaste distingí dues flexions semàntiques de *ratio*: la raó que s'orienta dins l'àmbit temporal i la raó que viu de contemplar la veritat immutable. El mot *ratio* en aquest segon ús lingüístic passà a ser *intellectus*, o sigui *intus legere*, atrapar amb la ment la realitat íntima d'una cosa. Jo era un animal, d'acord; ara bé, consistia en animal racional. Això m'estarrufava de content.

Tant com Plató amb el seu concepte d'*episteme*, que és un saber el món de l'essencial (*eidos*, *essència*), com Aristòtil el qual entén *episteme* com un saber allò universal i necessari, em concretaven el *logos*. L'*episteme* no apunta a la simple notícia d'alguna cosa, sinó al saber de la seva estructura o articulació constitutiva. L'*episteme* no és *doxa* o opinió. Tot plegat em produïa inquietud i quan em parlaven d'*orthè doxa* (ortodòxia) descobria ja en aquest concepte el resultat del barrut i del pocavergonya; és a dir, del dictador per molt Papa que fos.

Aristòtil es va valer de la dicció *nous* (intel·lecció), derivada del verb *noein* (acte de pensar), per designar un coneixement que reposa sobre la necessitat apodíctica produint una mena de saber que resulta incommutable. Els llatins van traduir *nous* amb la paraula *spiritus* o bé *intellectus*. El mateix Aristòtil se serveix, a més, de *sophia* (en llatí,

sapientia) a fi d'apuntar a un saber que consisteix alhora en visió dels principis i de la necessitat de la ciència apodíctica que se'n deriva.

Em trobava jo immers en la racionalitat de l'*ànthropos* segons els clàssics fins el dia en què Freud va venir a separar-me'n: tu no estàs immers en la racionalitat, tu estàs ofegat, tu has naufragat prenent per vertader allò que tan sols és enganyifa i estafa.

Però, mentre Freud no es presentà vaig creure en el valor de la consciència, o apercepció, com a eina on agafar-me amb absoluta certesa. El grec utilitzà el mot *alétheia* per designar la *veritas*, la veritat. *Alethes* fou allò incontestable, bé en l'esfera dels fets, bé en l'àmbit dels discursos. Jo habitava en la veritat perquè l'ésser humà és animal racional. Això fou així fins que vaig llegir Heidegger (*Sein und Zeit*). He de confessar que va ser una lectura penosa, punxant per difícil, però vaig filar que el pensador alemany tornava a l'*alétheia* grega, a la veritat com a desocultació. Ara *Wahrheit* (veritat) era l'aclariment de l'«Aquí» (del *Da-sein*) o «Aquí-de-l'Ésser», a base de meditar la temporalitat extàtica partint del clar (clariana d'un bosc); és a dir, de l'Ésser mateix. La cosa es posava lletja de tan enrevessada, però més tràgic resultà amb Freud. Al cap i a la fi amb Heidegger em trobava en el ventre de la filosofia i a la filosofia li escau conquerir el seu propi objecte enfront de la ciència, la qual consisteix en coneixement que estudia un objecte que ja es troba allí, davant. Descartes m'havia assegurat que la consciència clarivident (apercepció) és la condició necessària de tota representació. Àdhuc el dubte és dubte en una consciència i per a una consciència que se n'adoni. Allò que fem mereix ser anomenat humà en tant que és sabut, en la mesura en què es té certesa i no, per cert, de realitat. Descartes afirmava que els processos del coneixement són processos del món real. Un autòmat, assegurà aquest filòsof francès, no pensa allò que diu; per tal raó cal programar-lo –cas de la nostra informàtica–. La llengua alemanya, amb major precisió, distingeix entre *Bewusstsein* (consciència com a autopercepció) i *Gewissen* (consciència moral). La consciència en tant que autopercepció no és cap fenomen, sinó condició que apareguin fenòmens. Husserl afegirà que la ciència posseeix significació només per a una consciència. Si l'ésser humà fos una cosa més entre les coses no en podria conèixer cap, ha sostingut Merleau-Ponty. A l'home les coses li queden proposades i no només posades davant. Gràcies a això, per exemple, Galileu va poder tenir una visió matemàtica del món.

Consciència en llatí fou *conscientia* i designà des de Ciceró el coneixement reflex.

Homo no fou el mateix que *vir* (baró); doncs bé, sóc *homo* i no *fera*. La fera és irracional. La *humanitas* era la qualitat de l'home, la *paideia* grega, la qual significà cultura de l'esperit i civilitat. Així m'ho ensenyà Ciceró (106-43 aC) en el seu *De Re publica* (Llibre II) que vaig llegir en els meus anys d'estudis per a escolapi. Posseeixo *anima*; és a dir, facultat d'intel·ligència i de raonament. *Anima* traduí el grec *psykhé*. L'ànima té la capacitat de no deixar res en l'oblit, que això fou precisament *alétheia* en llengua grega. En hebreu el mot *aman* designà allò que és de fiar; d'aquí «amén». Veritat entesa com a confiança. ¡Confio en tu, Senyor! Veritat existencial.

L'ésser humà és animal racional. Amb aquesta persuasió vaig emprendre el camí de la vida. ¿I el *soma*, el *zoé* i la *sarx*? Doncs, a contenir-los i a domar-los. La zona racional tindrà a ratlla la dimensió bestial (ascètica) a no ser que un s'inscriuï a l'Escola d'Epikouros –Epicur, que va viure entre el 341 i el 270 aC. Aquest pensador hel·lènic va

sostenir que l'*agathon proton kai sungenikon* (el primer bé connatural) no és altre que l'*hedoné*, el plaer. Però m'havien garantit que tals autors anaven errats i que calia fer cas a Plató i a Aristòtil. M'ho vaig creure.

Poc a poc se m'insinuava, amb tot, que l'ésser humà no és totalment racionalitat, sinó que, de fet, consisteix originàriament en opacitat i en transparència alhora. Un text de Baudelaire (1821-1867) em va ballar un cert temps pel cap, text que entén l'home com d'unitat misteriosa:

Célébrant la ténébreuse et profonde unité,
vaste comme la nuit et comme la clarté.

En el mateix sentit m'impressionaren unes paraules de Paul Verlaine (1844-1896), el qual escriu de l'ésser humà:

La chanson grise ou l'Indécis au Précis se joint.

Però, al cap i a la fi es tractava de poetes i per la meva formació d'aleshores eren simple passatemps. No havia estudiat encara al mestre Eckhart. Els processos pels quals un es fa càrrec del món i de l'home són complexos i evolutius. Els surrealistes encara no els havia considerat seriosament; d'haver-ho fet, André Breton (1896-1966) m'hauria cridat l'atenció amb el cartellet que col·locava quan se n'anava a dormir i que deia:

Le poete travaille.

El *Traumdeutung* a la vista. Per què no m'havia pres seriosament, d'altra banda, els clàssics grecs i llatins amb el seu *eros* (*libido, amor, cupiditas*), *hedoné* (*voluptas*) i *pathos* (*passio, perturbatio*)? Cosa difícil és trencar l'esquema amb el qual un es fa amb allò real. Els esquemes mentals ens tenen atrapats; en som esclaus.

Ja a Moià iniciant els estudis per a escolapi (1943) vaig entrar en contacte amb les literatures grega i llatina, concretament amb l'*Odissea* i amb l'*Eneida*. Existeix el món subterrani dels Inferns a més del de la llum. Prefiguració poètica dels estudis de Freud. L'Aqueront és el riu que havien de travessar les ànimes per tal d'ingressar a l'imperi dels morts. Caront era el nom del lleig i molt vell, de barba hirsuta i gris, que ajudava les ànimes a creuar el riu Aqueront després d'haver pagat un òbol i sent elles mateixes les que remaven. El Caront de la cultura etrusca, per la seva part, fou el *Dimoni de la mort*, aquell que proporcionava al moribund l'últim cop mortal a fi d'emportar-se'l a l'esfera subterrània. Sí, és clar; m'ho havia pres com a fantasies literàries en lloc de descobrir-hi l'autopercepció antropològica que intel·ligeix l'ésser humà com a quelcom més que claredat. Va ser un error. Però, què és una biografia sinó un rosari de desencerts i de pífies?

D'altra banda gairebé sense adonar-me'n la *consciència cartesiana* em conduïa, pas a pas, a l'existencialisme. Com? Si la consciència és la mesura, el *metron*, de tot, l'absolutisme del jo i les seves apercepcions són cosa feta. El laberint de Kafka –vaig llegir *Metamorfosi* de 1915; *El Procés* de 1925 i *El Castell* de 1926– no té porta de sortida; un no pot abandonar el seu jo conscient i anar-se'n a l'exterior. Fou cosa fàcil i còmoda saltar a l'absurd de Sartre el qual a *La Nausée* (1938) escriu:

Tout existant naît sans raison, se prolonge par faiblesse et meurt par rencontre.

El fracàs existencial fonamenta la filosofia de Jaspers –la seva *Philosophie* de 1932 m’impressionà– així com la transcendència inútil de l’èsser (*Sein zum Tode*) de Heidegger (1889-1976) serveix per a intel·ligir-lo. A Kierkegaard (1813-1855) el vaig estudiar més tard tot i que ho hauria hagut d’haver fet molt abans; una frase del seu *Diari* em va deixar atònit. Fou aquesta:

L’angoixa és el primer reflex de la possibilitat.

Un altre enunciat de Kierkegaard em va fer sofrir. Està tret del *Tractat de la Desesperació* i podria traduir-se així:

La desesperació constitueix una categoria de l’esperit i s’aplica en el cas de l’èsser humà en la seva relació amb l’Eternitat.

Freud va arribar més tard en les meves lectures reflexives. Algú dirà que ja havia d’estar preparat, però no fou el cas. L’existencialisme, al cap i a la fi, constituïa un objecte d’estudi mentre que Freud m’enganxaria per dins. Havia considerat, només faltaria, el *Llibre de Job*, poso per cas la seva expressió: *Parlaré des de l’angoixa del meu cor* (7, 11), però es tractava sempre de realitats exteriors a la meva consideració. Freud em diria, precisament, perquè patia jo aquesta consideració. Gravíssim. Dostoievski m’havia mostrat que l’angoixa configura la dimensió pregona de l’èsser humà però no em quedava diàfan que jo fos un animal sense raó i que tota la meva biografia restava penjada de la manca de raó de l’inconscient.

A Sigmund Freud el vaig estudiar sistemàticament durant anys. M’havia hipnotitzat. L’home no és un conscient, sinó un inconscient que funciona de manera mecànica. Ni ànima ni llibertat. En dues ocasions vaig visitar el seu despatx de Viena. Era com si l’espíes en la seva labor terapèutica. El *Vocabulaire de la Psychanalyse* de Laplanche i de Pontalis m’ha estat molt útil com també les *Obras completas* de Freud, de l’Editorial Biblioteca Nueva, en llengua castellana, i *Oeuvres complètes* en francès, d’edicions PUF. No em podia fiar del meu alemany tot i que en diverses ocasions vaig consultar el *Gesammelte Werke* en llengua alemanya. No han faltat tampoc visites, per tal de desfer dubtes d’interpretació, a la *The Standard Edition of the complete Psychological Works of Sigmund Freud*.

Hegel amb *Phänomenologie des Geistes* (1807) privilegia encara la consciència entesa, això sí, a mode d’exigència evolutiva de racionalitat. No es tracta, doncs, ni de la teva consciència ni tampoc de la meva. La Consciència, o Esperit, en boca de Hegel constitueix una conquesta, jamai finalitzada i sempre per refer. Amb tot, allò racional és encara allò primordial. Freud se servirà de la raó, però únicament com una manera d’arribar a l’inconscient; l’intel·lectualisme és mètode, però el fons, l’objectiu, és irracionalisme compacte. La llei del dia val tan sols per arribar a la passió de la nit, que és allò seriós i considerable.

A *Introducció a la psicoanàlisi* Freud ens descriu de quina manera s’assoleix l’inconscient:

Cada vegada que m’he trobat amb un símptoma neuròtic m’he vist forçat a haver d’admetre l’existència, en el malalt, de processos inconscients que contenen el sentit del símptoma.

I per què certs records no arriben al pla de la consciència i queden retinguts a l’inconscient? Respon a *Cinc lliçons sobre la Psicoanàlisi*:

Els records oblidats no s’han perdut... Existeix una força que els impedeix arribar a ser conscients... Tal força, que manté l’estat mòrbid del malalt, no és altra que la resistència que exerceix el mateix malalt.

Però, què és aquesta realitat psíquica a la qual no se li permet arribar fins a la llum de la consciència?:

El desig reprimat continua en l'inconscient...Arriba finalment a la llum, però disfressat de tal manera que no se'l pot reconèixer.

Somnis i neurosis són disfresses o substituïts del desig reprimat.

Freud explica en la *Interpretació dels somnis (Traumdeutung)* l'anàlisi que permet transitar del símptoma neuròtic i del somni fins a les realitats latents o reprimides:

Cal esbrinar les relacions que s'estableixen entre el contingut manifest –neurosi o somni– i els pensaments latents –els reprimits–.

La indagació que durant anys vaig fer de les obres de Freud em produí una metànoia, un canvi radical de concepció antropològica. No pas la raó, sinó la manca de raó explica el fenomen humà. Transitar de Descartes a Freud és fer a la inversa el que Plató narra en el llibre VII de *Politeia e Peri dikaiou (República)* sobre uns homes encadenats a la caverna llòbrega i mancada de llum que finalment, una vegada alliberats, surten a la claror del dia. Jo vaig transitar de la llum d'abans –el paradigma racional– a la foscor d'ara –el paradigma psicoanalític. De la il·luminació de la consciència a les ombres de l'inconscient essent el conscient una vulgar trampa o engany.

Era com passar del quadre *La família de Carlos IV* de Goya (1746-1828) al seu *Patio de los locos* o al seu *Entierro de la sardina*. De la llum a la caverna. També Ulisses, el de l'*Odissea*, o *Odisea*, d'Homer (segle IX aC), davalla als inferns, a la mansió d'Hades o Hades, a l'invisible. Hades, senyor dels morts, regna a les ombres tal com Zeus regna al cel i Possidó al mar.

El cant XI de l'*Odissea* narra l'aproximació d'Ulisses al món dels morts, entre els quals hi ha la seva mare, l'ombra de la seva mare *Anticlea*. Tant Virgili com Dant portaren a terme després un tractament més personal del tema del descens als inferns o a allò que es troba a sota, ja que cap avall cau tot el que és mort. Morir és caure. Els inferns van ser la imatge col·lectiva de tot el que va existir i ja no existeix. Els morts han perdut la relació amb el món dels vius. La mort queda definida per tot allò que li falta. Doncs bé, l'inconscient de Freud és l'esfera dels inferns. I em vaig sentir qüestionat com Ulisses per part de l'*ombra de Tiresies*:

¿Com tu, ¡desgraciat!, deixant la llum del dia visites els morts en aquest lloc tan solemne? (Cant XI).

Però allí em trobava jo, als inferns de l'inconscient, encadenat com els de la caverna platònica.

Una vegada atrapat a les urpes de Freud és assumpte embrollat i ardu alliberar-se'n. Descartes? Pures mentides, enganys i frau. Allò que apareix nítid i en les carns nues resulta fictici i enganyós. La veritat lluminosa no és més que una variable depenent dels mecanismes de l'inconscient ombrívol. Ja, abans, els pensadors de la sospita havien emprès aquest viatge epistemològic: Feuerbach, Marx, Nietzsche i finalment Freud. Les coses humanes no són el que semblen. Aterrador, llevat que se sigui imbècil.

Sigmund Freud va ser un esforçat i no pas producte del *dolce far niente*. Nasqué el 6 de maig de 1856 a Freiberg, Moràvia, al bell mig de la fins fa poc Txecoslovàquia. A l'època la població pertanyia a l'imperi austrohongarès. El seu pare Jakob era jueu.

Concebé Sigmund en les seves segones núpcies. Vidu, el pare, el 1852 es casà amb Amàlia Nathansohn, 17 anys més jove que ell. El pare es dedicava al comerç de la llana. Amb només quatre anys del nen, la família es trasllada a Viena on residiren en un districte d'ample població jueva. El mateix Sigmund assegura a *Ma vie et la Psychanalyse* – ho he llegit en francès a les *Éditions Gallimard*–:

Sempre vaig ser al liceu el primer de la classe durant els set anys d'estudis.

Li va agradar durant l'adolescència recórrer boscos i pujar muntanyes. Era formal i complidor; tant el seu pare com la seva mare n'estaven orgullosos. Confiava en si mateix; així doncs, era cregut. L'estil clar, nítid, contundent i demostratiu de la seva producció escrita revela aquest tarannà. Als 17 anys obté el títol de batxiller.

La condició jueva del seu progenitor no es va traduir mai en pràctiques religioses ni del pare ni tampoc del fill. No fou mai creient, però com que no era estult ni neci llegia la Bíblia assíduament.

A la tardor del 1873 ingressa a la Universitat de Viena. Ja llegia perfectament el llatí, el grec, l'hebreu i escrivia en francès i en anglès. S'atrevia a redactar cartes en italià i en castellà. Quedà inscrit a la Facultat de Medicina. Es familiaritzà amb l'esperit de rigor propi de les *Naturwissenschaften* d'inspiració fiscalista i amb un cert aire de darwinisme. Els seus professors Brüche i Meynert el varen influir. Col·locà la psicoanàlisi entre les ciències de la naturalesa. Els seus escrits psicoanalítics a partir de 1877 donen fe del seu interès per la histologia i per la neurologia. Rep el títol de Medicina el 1881 amb la qualificació d'excel·lent. Amb tot, és curiós i crida l'atenció que hagués fet un curs amb el filòsof Franz Brentano el 1875 sobre la lògica d'Aristòtil.

Es casà el 1886. De la mà de Joseph Breuer (1842-1925) polaritza els seus estudis psicològics en la histèria. Va ser el 1885 quan obté una beca que li permeté a l'octubre traslladar-se a París on treballarà amb Charcot fins al mes de febrer de 1886 al centre psicoterapèutic de la Salpêtrière on s'inicià en la neurologia. Freud admira l'ús que fa Charcot de la hipnosi a fi de guarir malalties mentals com la histèria; la hipnosi tant serveix per a la teràpia com igualment per a provocar els símptomes histèrics.

L'any 1900 Sigmund Freud publica *Traumdeutung (La interpretació dels somnis)*, on l'àmbit de l'inconscient queda afirmat rotundament; el complex d'Èdip –barreja de sentiments tendres vers la mare i de sentiments hostils adreçats al pare– viu de ple en la *inconsciència*. La psicoanàlisi –terme que utilitza per primera vegada el 1896– és segons Freud un procediment d'investigació dels processos psíquics inconscients, aquells que ni estan verbalitzats ni són tampoc verbalitzables. Viatge, doncs, a l'Aqueront de l'*Odissea*, vers el món subterrani dels nostres inferns personals. Ens trobem davant de la *Tiefenpsychologie (Psicologia de les profunditats)*.

El 1904 viatjà a Grècia. L'estudi de les formacions inconscients assenyala que aquestes queden ordenades al voltant de la *Verdrängung*, a la repressió, operació mercès la qual el subjecte procura reprimir o mantenir a l'inconscient representacions que estan vinculades a un instint. El llibre *Totem und Tabu* (1913) fa un pas més i manifesta que la teoria de les neurosis, desbordant l'àmbit individual, pot aclarir els mateixos fonaments del vincle social. *L'assassinat del pare* constitueix el pont entre el símptoma individual i

el moment social de l'inconscient que passa així a ser l'inconscient col·lectiu. Cada pas de Freud ens té més atrapats.

Als anys 1920, particularment amb *Jenseits des Lustprinzips (Més enllà del principi de plaer, 1920)*, Freud introdueix l'*instint de mort (Todestrieb)* en la seva metapsicologia, instint que sacseja violentament el sacrosant *principi de plaer* entronitzat el 1911.

El 1923 li diagnostiquen càncer de mandíbula i se sotmet a la primera d'un seguit de 33 operacions.

Unbehagen in der Kultur (Malestar en la cultura), de 1930, és una obra en què la psicoanàlisi es vol fer càrrec no tant sols de l'individu, sinó també de la psicologia col·lectiva sense pretendre, no obstant, muntar una *Weltanschauung* pròpia.

Rebé a Rabindranath Tagore, a Thomas Mann, a Lévi-Bruhl, a Salvador Dalí... Va mantenir correspondència amb Albert Einstein (1936), Romain Rolland, Virgínia Woolf, Stefan Zweig, Lou Salomé...

Freud va llegir Plató, Kant, Schopenhauer, Nietzsche... La seva revolució filosòfica tingué lloc en el terreny epistemològic. I aquí és on m'ha dolgut. Copèrnic havia canviat el lloc de l'ésser humà en l'univers: l'home deixà de ser-ne el centre. Darwin col·locà l'home a l'interior de la cadena dels éssers vius; un de més i no l'excluí i exclusivista. Freud ha convençut l'*ànthropos* de què ell no és el senyor de casa seva: el jo està sotmès a l'inconscient. El subjecte cartesià queda partit entre el *saber-de-si* i l'impuls d'aquesta foscor no controlable: *das Unbewunte*, l'inconscient. La veritat ha deixat de ser transparència i es converteix en frau, parany, estafa, il·lusió. Senzillament paorós per l'afany de certesa. El meu jo quedà obsessionat pel seu propi inconscient.

A finals de maig de 1933 es cremen a Berlín i en públic els llibres de Freud per decisió del nazisme de Hitler que havia assolit el poder el 30 de gener de 1933. També catòlics, comunistes i islàmics han reduït a cendres els escrits que no els convenien. ¡No hi ha res pitjor que ser amo de la Veritat!

El dia 11 de març de 1938 Hitler envaeix Àustria. Freud es troba en perill. Roosevelt, president dels EEUU, i el mateix Mussolini intervenen perquè Freud pugui abandonar Viena. El 5 de maig de 1938 Sigmund, la seva esposa Marta i la seva filla Anna abandonen la capital d'Àustria i són acollits a la ciutat de Londres. El càncer de mandíbula havia progressat amb decisió. Sofriment indescriptible. Li diu al seu metge Schur: *La resta és silenci*. Morfina. Llançà, Sigmund, un sospir alleujat. Moria el 23 de setembre de 1939 una mica abans de mitjanit. Stefan Zweig pronuncià una oració fúnebre. Està enterrat a Londres.

La medicina psicosomàtica em va apropar al pensament de Freud. Vaig tenir contacte amb aquesta modalitat mèdica a la casa que els jesuïtes tenen a Sant Cugat. Eren presents a la reunió Ramon Sarró, Xoan Rof Carballo i igualment Karl Rahner i Johann Baptist Metz; en un moment donat es van enfrontar amb violència dialèctica els dos metges per la manera com interpretar els escrits de Freud. D'aquell debat desaforat vaig capir la importància que té la *sarx* en el coneixement del fenomen humà. Ramon i Xoan es desafiaren intel·lectualment. En el segon pla restà el pensament de Freud.

Pocs anys després vaig visitar atentament Epidauros, o Epidaure, al nord-est del Peloponès. Santuari dedicat a Asclepi, déu de la medicina, l'Esculapi romà. Aquesta divinitat va tenir la gosadia de ressuscitar els morts. Zeus va indignar-se davant de tal desordre natural i el fulminà. Des del segle VI aC es practica allí una teràpia mèdica de model psicosomàtic enfrontada amb la medicina d'Hipòcrates de Cos que defensava una teoria i una pràctica terapèutiques basades en l'observació clínica, un cert positivisme *avant la lettre*. Amb la medicina psicosomàtica de Rof Carballo em resultà més folgat fer-me amb la psicoanàlisi de Freud.

A mi m'ha impactat particularment el primer Freud, el de la primera tòpica, l'anterior a 1920, previ al *Més enllà del principi de plaer*. Els meus alumnes universitaris m'assaltaven interessant-se per com introduir-se a l'obra de Freud. Els assenyalava que el més prudent era començar amb *Cinc dissertacions sobre la Psicoanàlisi* (1910) del mateix Sigmund. Què millor?

L'inconscient no és una hipòtesi filosòfica, sinó un descobriment empíric. Aquí rau la gravetat de l'assumpte. Allò no experimentable passa a ser ficció. Ja no resulta possible que una *Vorstellung*, una representació subjectiva, gaudeixi de validesa objectiva. Descartes dubtà de la validesa de la cosa; amb Freud ens hem posat a dubtar de la validesa de la consciència. La consciència és quelcom evident –Descartes–; en canvi, el sentit de la consciència es converteix en afer dolorós –Marx, Nietzsche, Freud. La consciència deixa de ser el lloc del sentit malgrat que tot sentit o significació sigui per a una consciència. Ara bé, ¿per ventura comptaríem amb consciència si no hi haguessin resistències? La mateixa consciència queda reduïda: deixa de ser *l'ego cogito* i es muda en objecte del desig fosc. Abans de referir-nos a *subjecte* i a *objecte* cal mirar el *Trieb*, l'instint; subjecte i objecte són fenòmens derivats.

Després d'haver-nos assabentat que no som ni senyors del cosmos ni senyors dels éssers vius, ara Freud ens comunica que tampoc no som els amos de la nostra psique. La vida psíquica humana ha passat a ser el lloc del conflicte entre la consciència i l'inconscient.

Ja vaig advertir que *de facto* em sentia més acovardit per la primera tòpica freudiana –la segona no apareix fins al 1923. La primera intel·ligeix l'aparell psíquic en tres sistemes: *l'inconscient* –constituït per continguts reprimits per la censura, continguts que representen els instints–, el *preconscient* –estrat on es troben continguts que poden passar a la consciència amb un esforç del subjecte– i el *conscient* –sistema perifèric de l'aparell psíquic en què ens apercebem dels continguts. Esfera, en conseqüència, d'allò que no està verbalitzat i tampoc no és verbalitzable; esfera d'allò verbalitzable i, per últim, esfera d'allò verbalitzat.

Enfront l'animal racional de Plató, ens trobem que ara *l'ànthropos* es muda en animal d'una sexualitat inconscient enèrgica que censurem avergonyits. El poderós inconscient està constituït per l'esfera d'allò reprimat. El nostre inconscient és el nostre psiquisme. Freud va entendre *Hamlet* de Shakespeare com el personatge que no va saber superar la seva repressió vivint en dubte perpetu entre allò real i allò somniat; no arriba a actuar venjant la mort del seu pare. A l'inconscient ell volia mort el pare, mentre desitjava, en canvi, la seva mare.

Els processos de l'inconscient són els mateixos en les neurosis, en els somnis i en les accions fallides. El *principi de plaer* regeix l'inconscient, però així no podem viure; cal censurar aquest *principi* encara que no suprimir-lo atès que és la font de la nostra energia psíquica. Es tracta d'utilitzar-lo en profit del *principi de realitat*. L'àmbit de la consciència no és més que el residu del conflicte entre el desig inconfessable i la realitat en la qual ens hem de despatxar.

No ha deixat de cridar-me l'atenció que el gran il·lustrat alemany Immanuel Kant sostingui a *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (1798):

En l'ésser humà el camp més vast és el de les representacions fosques.

D'aquesta manera seguia també el racionalista Leibniz, el qual en els *Nous assajos sobre l'enteniment humà* (1704, publicat el 1765), concretament en el Prefaci, sosté contra Descartes que si bé és veritat que l'ànima pensa sense repòs no sempre és conscient dels seus pensaments.

Hem privilegiat la consciència (*suneidesis* en grec, *conscientia* en llatí, *Gewissen* en alemany, *conscience* en anglès, *consapevolezza* en italià), però mai s'ha perdut de vista el món tèrbol de l'inconscient. La qüestió rau en què Freud dóna la prerrogativa a l'inconscient. La consciència és quelcom derivat segons ell. En canvi, la tradició és una altra.

Pau de Tars (15-68) en la carta als *sants* de Roma valora la consciència:

Els pagans mostren que porten escrit, dintre, el contingut de la Llei quan la consciència aporta el seu testimoni (Romans, 2, 15).

(summarturouses auton tes suneideseos)

Quintilià –Marcus Fabius Quintilianus, 30-100– escriu:

La consciència és com mil testimonis; val més que tots els testimonis exteriors.

(Conscientia mille testes)

I Martí Luter (1483-1546) davant de la Dieta de Worms, el 1521, defensa la primordialitat de la *Gewissen* (consciència) enfront a l'Església de Roma:

No puc ni vull abjurar del meu convenciment atès que no és quelcom segur ni tampoc honest actuar contra la pròpia consciència.

Sigmund Freud trenca una tradició multiseccular en la qual jo m'havia instal·lat. L'inconscient, assegura, està lligat a la repressió. Som uns reprimits. ¿La cultura humana?, fruit de coerció. Les bèsties són animals lliures, naturalment lliures; els éssers humans, en canvi, som bèsties domesticades que produeixen cultura a causa de la repressió en què viuen i a fi de compensar tanta censura. ¿Què reprimim? Una experiència sexual que ha tingut lloc a la primera infància, abans de la pubertat. Freud *dixit*.

I de quina manera Sigmund té l'atreviment de proferir aquestes coses? A base de llegir els somnis que tenim cada nit. Cada somni està travessat per un sentit o significat. Tot sentit és una intenció; és a dir, un desig reprimat. Tots els somnis són la realització il·lusòria, disfressada, d'un desig cohibit. Llegir en els somnis és accedir al coneixement dels mecanismes que regeixen el nostre inconscient.

Traumdeutung (1900) és l'obra de Freud que més m'ha trastornat i fins i tot escruixit. Més de 600 pàgines per viatjar als inferns de cadascú. Dante no va arribar a tant i tam-

poc Homer ni Virgili. La interpretació del somni constitueix un camí real per assolir la nit, l'inconscient. En el capítol III d'aquest llibre Freud sosté que:

El somni és la realització disfressada d'un desig inconfessable i, per tant, reprimit.

Un somni, en conseqüència, es converteix en endevinalla o jeroglífic. Li falta gramàtica o estructura. Els processos inconscients es tornen cognoscibles sota els estats de son i també de neurosi. Freud arriba a aquesta tesi perquè la seva *Weltanschauung* científica reposava sobre el principi de causalitat universal.

En tot somni descobrim un *contingut manifest* –el relat mancat de gramàtica i d'estructura– que arrossega com pot el *contingut latent* o desig censurat. Àmbit de la simbòlica. Interpretar un somni consisteix a passar d'un text oníric –llenguatge del somni– a un altre text, el llenguatge del qual recull un desig reprimit. La psicoanàlisi se cenyeix a aquesta hermenèutica lingüística. Somnis, psicopatologia i fins la mateixa cultura formen els punts d'arrencada per accedir a l'inconscient humà. I l'ànima humana? Una faula grega. Quantes coses se m'han esfondrat!

La repressió no suprimeix la *Vorstellung* o representació; es limita a no permetre que arribi a la consciència. L'inconscient està regit pel plaer i no per la realitat; el desig inconfessable, per tant, queda censurat en la seva naturalitat però se li permet arribar, un cop s'ha disfressat, a la consciència. Al cap i a la fi el llenguatge es manifesta molt plàstic: matemàtiques, art, física, mites... Permet també emmascarar, dissimular.

La interpretació del somni està exigida perquè s'hi dona un excés de sentits: en resum n'hi ha dos. El patent ha de desemmascarar el segon sentit, allò que s'hi troba dissimulat. Els capítols del llibre *Traumdeutung* que em van resultar més significatius van ser el VI i el VII. Els noms –desproveïts de referència al temps– i els verbs –enfonsats en el decurs temporal– construeixen el relat manifest. Aquest relat estructurat lingüísticament, passa a ser indicatiu d'un *Trieb*, d'un instint que es presenta a través d'una *Vorstellung*, d'una representació.

La simbòlica –el llenguatge constitueix el primer paquet de símbols– dona sentit a la realitat. El símbol, és a dir, la cultura, configura la mediació entre consciència i realitat. Mai no tenim contacte amb allò real en si mateix. Allò real se'ns lliura simbolitzat. Doncs bé, el somni té un sentit que es troba ocult i que no és altra cosa que un desig reprimit. Cal desxifrar el relat oníric per poder llegir el desig censurat. Aquesta és una labor hermenèutica majúscula. Del relat patent i esbojarrat del somni fins al desig infantil i sexual ofegat en l'inconscient.

La pretesa racionalitat de l'espècie humana no va més enllà de ser parany i mentida. El que té embalum no és altra cosa que el *complex d'Èdip* que Freud descriu en set pàgines –de la 503 a la 509– del capítol V de *La Interpretació dels somnis* (*Obres Completes* de Sigmund Freud, Biblioteca Nueva; Tomo II).

La primera elecció d'objecte del nen –no de la nena– recau en la seva mare, cosa que el porta a un conflicte directe amb el pare –*prohibició de l'incest* per part del progenitor. El nen se sent amenaçat. Com en el drama de Sòfocles titulat *Oidipous tyrannos* (*Edip rei*), el fill està destinat a occir el seu pare –*Assassinat del pare* segons Freud– i a casar-se amb la mare. La sexualitat del nen es converteix en desgràcia que cal ocultar. Deixà escrit Freud:

Vivim en la ignorància d'aquells desitjos que la Naturalesa ens ha imposat i en descobrir-los voldríem apartar la vista de les escenes de la nostra infantesa.

El *Hamlet* shakespearà, segons Freud, viu del *complex d'Èdip* reprimat. No venjava mai la mort del seu pare. Ja li estava bé que restés com cadàver. El *complex d'Èdip* en cada individu és un fet psíquic i origina neurosis i relats onírics; el mateix *complex* en la humanitat s'ha traduït en font de moral i en origen de cultura.

Fins aquí no he fet altra cosa que indicar l'impacte que els escrits han produït en la meua clàssica formació tant antropològica com epistemològica. El que importa de debò no és el *logos*, la *ratio*, sinó el *pathos*, la *passio*. El que és primordial no és la llum, sinó la foscor.

La lectura de Freud, no obstant, em pertorbà en un altre terreny: Déu. Què hi ha de Déu? Aquest tema no és únicament religiós; també és epistemològic. Si no hi ha Absolut, tot és relatiu. A més, *si no hi ha Déu, tot està permès*, que cridava Dostoievski a *Bratia Karamazov* (*Germans Karamazo*). Una constant dels meus desassossecs l'ha constituït si podem, o no, comptar amb quelcom, millor amb Algú, que ens tranquil·litzi absolutament i d'una vegada per sempre.

Déu per posar-nos mans a l'obra és un significant, és la paraula catalana *déu*, que en altres llengües serà: *dios* (en castellà), *theos* (grec), *El, Eloah, Elohim* (hebreu), *deus* (llatí), *Goot* (alemany), *god* (anglès), *Allah* (àrab), *jainko, jinko, Jaungoikoa* (basc), *jumala* (finès), *isten* (hongarès), *dio* (italià), *deus* (portuguès), *bog* (rus), etc. L'etimologia de tals significants lingüístics no resulta tasca fàcil; certs especialistes assenyalen amb aquest mot la direcció vers el cim de les muntanyes. Res segur, al capdavant. Ara bé, allò que captiva el meu paladar sense dubtar-ne és el significat d'aquests significants. Què s'entén i què s'ha entès per cada un d'aquests mots? El significat de les paraules depèn de la història social dels pobles.

El tema *déu* d'entrada queda plantejat com assumpte lingüístic. Què cal entendre amb tal terme?, què significa *déu* per a un professor de Teologia de la Universitat Gregoriana de Roma i què per un pobrissó que ni supera el domini de mil paraules del llenguatge col·loquial i menys encara pot sortir de la presó dels llenguatges concrets?

Existeix Déu? D'antuvi se m'acut que mentre no es defineixin els significants *existir* i *déu* –cosa no gens còmoda per cert– qualsevol discurs sobre la matèria és vulgar xerrameca de cafè de poble o parloteig de *facebook*. L'important i que a mi em fascina és saber si hi ha alguna realitat sota els signes fonètics i gràfics de *déu*; és a dir, si algun referent lingüístic queda apuntat pel «significant-significat» *déu*.

La meua formació religiosa –catòlica per al cas– s'inicià a la família, seguí a la catequesi parroquial, continuà en els estudis primaris, secundaris, universitaris per concloure amb l'ensenyament especialitzat de Teologia i de Bíblia, que als anys 40 del segle passat vaig rebre en els Centres d'Estudis Superiors que els escolapis de l'Estat espanyol tenien aleshores a Navarra i a Logronyo.

El *déu* que em quedà configurat fou el del catòlic culte de la postguerra civil espanyola. Devia dominar ja unes 1.600 paraules col·loquials i a més alguns llenguatges especialitzats tot i que, això sí, només en aspectes reduïts. La filosofia estudiada va perfilar-me semànticament el mot *déu*, el qual quan el pronunciava la meua mare m'havia desvetllat únicament ressons emocionals, de confiança i en ocasions de por.

Plató a la *República* (382, d) diu:

No puc trobar en Déu un poeta mentider.

Bondat i omnisciència divines, en conseqüència. Pitàgores s'havia referit a l'*aidios theos*, al déu etern. Aristòtil insistí en aquesta característica divina presentant el Primer motor: *ananké einai hen kai aidion to proton Kinoun* (*Física* VIII, 1-2), «el Primer Motor és necessàriament un i etern».

Entre *Història de la Filosofia* i *Història de la Teologia* els meus estudis anaven dipositant el significat semàntic del terme *Déu, Deus*. Particularment sant Agustí, de qui aviat en vaig llegir les *Confessions* en llatí, va ser l'autor que no tan sols donà significat a la paraula *Deus*, sinó que a sobre acaricià amb emocions aquesta significació; els capítols del X al XV, del Llibre VII, van ser decisius:

Qui novit veritatem, novit lucem incommutabilem, et qui novit eam, novit aeternitatem... O aeterna veritas!... Tu es, Deus meus, tibi suspiro die ac nocte.

Si non manebo in Deo, nec in me potero. Deus autem in se manens innovat omnia.

Posteaquam fovisti caput nescientis oculos meos, ne viderent vanitatem...

Consopita est insania mea: et evigilavi in te et vidi te infinitum...

Tu, qui solus aeternus es...

En un pla intel·lectualista he de confessar que em va afectar el *Prosologion* d'Anselm de Canterbury en el seu capítol II; *Deus*:

aliquid quo nihil majus cogitari potest.

Però sense cap mena de dubte fou Tomàs d'Aquino amb la seva exigent *Summa theologiae*, qui més elaborà el meu significat del mot Déu. Vaig treballar el text amb l'edició llatina de la BAC. En vaig fer l'anàlisi a la Universitat de Barcelona amb el professor Jaume Bofill i en part també amb el professor Ramon Roquer. La *Prima pars* de la *Summa* en qüestió és la pertinent. Les *Quaestiones* que vaig abordar detingudament van ser des de la II fins a la XI: Déu és un, simple, perfecte, bo, infinit, immutable, etern, omniscient, feliç.

Els estudis bíblics que vaig dur a terme amb el text hebreu i guiat pel professor Miquel Balaguer, format a l'Institut Bíblic de Roma, van ser decisius per conceptualitzar YHWH, *Kyrios* o *Dominus*. El Déu sinaític –el de l'Èxode– es troba a la base de les religions monoteistes –judaisme, cristianisme i islam–. Es tracta d'un Déu personal i radicalment diferent al món. Els altres déus són cosa distinta.

La memòria oral d'Israel es remunta fins al segle IX aC mentre que la memòria escrita s'inicia el 587 aC amb els escribes que havien estat deportats a Babilònia per Nabucodonosor. La *Torah* (*Gènesi, Èxode, Levític, Nombres i Deuteronomi*) constitueix el nucli dur de la literatura hebrea. Cirus II prengué Babilònia el 539 aC i va donar llibertat als jueus que hi eren deportats; els escribes redacten aleshores el text bíblic definitiu (la *Torah*).

Quin és el nom hebreu d'aquell que nosaltres denominem *Déu*?

Beneït sigui Abraham del déu Elyon, creador de cel i terra (*Gènesi*, 14, 19).

Abraham plantà un tamarí a Beer-Sheva i va invocar el nom de Yhwh El Olam (*Gènesi* 21, 33) –«Senyor Déu Etern»–.

On, emperò, el nom jueu de Déu queda en carn viva és a *Èxode* on es diu:

Si ells em pregunten com s'anomena el que t'envia, ¿què els responc?

Déu va dir a Moïses:

–«Ehyeh asher ehyeh», «jo seré: jo sóc».

Això diràs als fills d'Israel: «Jo sóc» m'envia a vosaltres (Èxode, 13, 14-15).

El verb HYY significà *fer existir*; *Ehyeh asher ehyeh* podria traduir-se: *sóc aquell que sóc*, o bé: *seré el que seré*. El verb *ser* aquí significa: «ser amb».

El (*Elohim, Eloah*) designava la divinitat entre els pobles semites veïns d'Israel. El nom propi del Déu d'Israel és *Yhwhé* que es troba associat al nom comú *elohim*. Els jueus no pronunciaven el nom *Yhwh* perquè Èxode (20, 7) ho prohibia. Feien servir *Adonai*, l'Etern. De totes passades en la paraula *Allelu-yah* (Lloeuh Yah) hi trobem una fórmula abreujada de *Yhwhé*. Amb tot, en el *Deuteronomi* (6, 4-9) s'hi pot llegir:

Escolta Israel:

Únic és Yhwh, Yhwh el nostre Déu.

I tu estimaràs Yhwh, el teu Déu, amb tot el teu cor, amb tota la teua ànima i amb totes les teves forces.

Agustí de Tagaste ja va comentar el verset de l'Èxode oposant *ipsum esse* (Déu) i el simple *esse* (la resta). El mateix va fer Tomàs d'Aquino en definir Déu com *ipsum esse per se subsistens* a la *Summa Theologiae*.

Déu és l'Ésser Mateix. Xavier Zubiri (1898-1983) amb la seva habitual agudesesa va escriure sobre el tema a *Naturaleza, Historia, Dios*:

Toda posibilidad de entender a Dios depende de la posibilidad de alojarlo en el «es».

De aquí que sea un grave problema la posibilidad de encontrar algún sentido del «es» para Dios.

Intel·ligir la paraula *Déu* com l'Ésser Màxim, segons la manera com molts han entès el text anteriorment citat de l'Èxode, ha forçat que al llarg de la història del pensament cristià s'hagin fet no poques afirmacions atrevides:

Déu és el no-res per excel·lència –Escot Eriugena.

Déu no és ser –Màrius Victorino.

Déu és un no-res –Eckhart.

La realitat divina és anterior a l'ens –Cayetano.

Els mateixos místics ja siguin renans –Eckhart, Ruysbroek, segles XIII i XIV–, castellans –Juan de la Cruz, Teresa de Àvila, al segle XVI– o bé catalans –Ramon Llull, segles XIII-XIV– es posen en contacte directe amb la Divinitat, amb l'Ésser Absolut, a base d'anihilar-se i desfer-se, ells, de l'ésser en què consisteixen. *Sich vernihten, La Noche Oscura de la subida del Monte Carmelo, Llibre d'amic e amat*. Déu és No-res. No-res és Déu.

L'encarnació de Déu ja és assumpte del cristianisme; no de les altres dues religions monoteïstes. En els meus anys d'estudis bíblics només vaig estudiar amb seriositat –de la mà del professor Miquel Balaguer– l'Evangeli de Lluc i ho vaig fer en llengua grega.

En el concili que va tenir lloc a la ciutat de Nicea –Iznik, a la Turquia actual, l'any 325– convocat per l'emperador Constantí a fi d'acabar amb els problemes que arrossegava l'arianisme –segons el qual, el Fill de la Trinitat Divina no tenia la mateixa naturalesa que el Pare i no era, per tant, Déu– acabà definint que *Jesús era el Verb Encarnat, consubstancial al Pare, Déu veritable i vertader home*. El trencament amb el judaisme no només quedava manifest; sinó que a més passava a ser irreversible. Els concilis de Constantinoble (381), d'Efes (431) i de Calcedònia (451) van tancar la doctrina comuna a tots els grups cristians. El cristianisme, de secta tolerada pel judaisme, mica a mica passa a

ser religió autònoma que es desplegarà primer a les zones de la diàspora jueva i del món greco-romà. Amb l'emperador Teodosi (379-395) el cristianisme es converteix en la religió oficial de l'Imperi.

La cultura grega no s'adiu amb la cultura llatina. L'any 1054 es consuma el trencament entre el cristianisme de Roma i el de Constantinoble. Neixen així el cristianisme catòlic i l'ortodox. El 1453 l'imperi romà d'Orient o imperi bizantí cau en mans de turcs i el cristianisme ortodox es refugia en la cultura eslava: el centre passa a ser Moscou. La cultura llatina no té res a veure amb la germànica ni tampoc amb l'anglosaxona; és així com apareixen els cristianismes catòlic, protestant i anglosaxó –anglicanisme.

He patit la voracitat dels llibres. Els estudis universitaris filosòfics d'altra banda m'inclinaven a la curiositat per descontentament del ja sabut.

La fe resulta compatible amb la raó? Pau de Tars advertí a la primera carta que envià als creients de la ciutat grega de Corint que:

Els meus discursos i el meu missatge no usaven arguments hàbils i persuasius, la demostració consistia en la força de l'Esperit, perquè la vostra fe no es basés en saber humà, sinó en la força de Déu. (I Corintis, 2, 1-2).

He tingut la impressió que la fe sola no deixa de ser un elemental fenomen psíquic emocional mancat de llum. En aquesta direcció em van impactar aleshores unes línies de Charles Baudelaire a *Fusées*; va escriure:

Dieu est le seul être qui, pour régner, n'ait même pas besoin d'exister.

Déu existeix o bé *Déu no existeix* són enunciats que no diuen res d'un possible Déu; es limiten a contar-nos sentiments d'aquella persona que així s'expressa. Això i no pas una altra cosa sosté Agustí de Tagaste a *De Civitate Dei*:

Deum quem cogitare non possunt, sed se ipsos..., nec illi, sed sibi comparant.

Però quan pretenem referir-nos racionalment a Déu ens surten forçosament ocurrencies de l'estil de Nikolaus Krebs (1401-1464), o Nicolàs de Cusa, a la seva obra *De docta ignorantia*:

En tant que Déu ho és tot, no és res.

Blaise Pascal (1623-1662) a *Pensées* en intentar enfocar racionalment el tema de Déu escriu:

Si'l y a un Dieu, il est infiniment incompréhensible, puisque, n'ayant ni parties ni bornes, il n'a nul rapport à nous.

Però el cas més il·lustratiu de la racionalització del tema *Déu* el tenim en la *Kritik der reinen Vernunft* (1781), d'Immanuel Kant on mostra la impossibilitat de tota prova ja sigui *a priori* o bé *a posteriori* de l'existència de Déu. Acusa els demostradors de confondre un predicat lògic amb un predicat real. De fet Kant du a terme una reducció antropocèntrica del que és diví quan diu que Déu és una *Idea pura de la raó*. Idea que la raó necessita per tal de poder funcionar. L'ésser humà es converteix en la mesura de Déu. Amb això Kant sosté que Déu és un valor produït pel mateix home, crim que conduirà a la mort de Déu en Nietzsche, Heidegger, Karl Barth...

En aquest pla es mou el llibre *Das Wesen des Christentums* (1841) de Feuerbach on s'afirma que l'essència de Déu no és altra cosa que l'essència de l'ésser humà. *L'home és l'original del seu ídol*. Nietzsche tant a *Die fröhliche Wissenschaft* (1882) com a *Also sprach Zarathoustra* (1885) i a *Janseits von Gut und Böse* (1886) anuncia la defunció de Déu; la mort del Déu monoteïsta no es més que la mort d'un ídol, de la imatge elaborada per l'esclau:

A la fi l'horitzó sembla lliure i encara que no està net del tot les nostres embarcacions poden tornar a recórrer els mars. (La Gaia Ciència, 343).

¿Què són aleshores els valors per a Nietzsche? Doncs, no són altra cosa que una avaluació de la nostra voluntat de poder.

Arribem tard per als déus, ha dit Heidegger, tot i que encara és massa aviat per a l'Ésser. D'altra banda, aquest mateix pensador alemany a Nietzsche I sosté:

Un Déu que hagués de provar la seva existència fóra un Déu molt poc diví.

Què és per a Heidegger la Divinitat (*Göttliche*), allò sagrat per excel·lència? una realitat que no es deixa pensar ni per una configuració ontoteològica ni per una religió per molt revelada que es vulgui anomenar. La realitat divina no és *ens* ni tampoc és l'Ésser. El problema no rau en si Déu pot ser, sinó en saber si l'Ésser és capaç de rebre Déu.

D'altra banda, no es pot estimar un Déu demostrat. Les proves de la seva existència són pures blasfèmies, assegura Heidegger (*Nietzsche I*) seguint la línia de Pascal que va distingir entre el Déu dels filòsofs i el Déu d'Abraham, d'Isaac i de Jacob. Sobre aquest tema Heidegger concreta el seu pensament a *Questions I, Identité et différence* (l'he llegit en francès, a Ed. Gallimard):

"Causa sui". Tel est le nom qui convient à Dieu dans la philosophie. Ce Dieu, l'homme ne peut ni le prier ni lui sacrifier. Il ne peut, devant la "Causa sui", ni tomber à genoux plein de crainte, ni jouer des instruments, chanter et danser.

Ainsi la pensée sans-dieu... est peut-être plus près du Dieu divin.

Així doncs, Heidegger no s'estranya de la *Entgötterung* (desdivinització) característica del nostre temps. Popper ha subratllat que la proposició que parla tant de l'existència com de la inexistència de Déu és infalsable, ni vertadera ni falsa. Simplement mancada de sentit. Amb aquests nous plantejaments podem dir que Déu està donant senyals de la seva inexistència o, potser, de la seva impotència. Personalment no m'explica res, que sigui seriós, el fet que les masses creguin o deixin de creure en Déu; això és assumpte hormonal. Allà elles. Els pagans actuals s'han inclinat a favor del *diví Ulisses* tot marginant el Déu que pronuncia la Veritat.

Amb aquest llarg camí en què se m'ha concretat el significat del mot *Déu*, amb les repercussions emocionals respectives, vaig arribar al convenciment que el tema del fet religiós és l'element primordial d'una *Weltgeschichte*, d'una història mundial de les cultures. La idea de Déu és una dada cultural que es desplega en el temps humà en diverses figures. La història de la consciència antropològica de Déu coincideix amb la història de Déu mateix. Això no obstant, no deixa de ser curiós que l'experiència religiosa no sigui altra cosa que una recerca mai concloua de l'Absolut, del Misteri.

Les obres de Freud que aborden específicament el tema religiós són quatre: *Totem und Tabu* (1913), *Die Zukunft einer Illusion* (1927), *Umbehaven in der Kultur* (1930) i *Der Mann Moses und die Monotheistische Religion* (1939). Totes s'emmarquen en la teoria general freudiana.

A *Tòtem i tabú* la psicologia de les profunditats i la psicologia de les neurosis intenten fer-se càrrec tant de la mitologia com de la cultura en general. El subtítol del llibre resulta rellevant: *Alguns aspectes comuns entre la vida mental de l'home primitiu i els neuròtics*. El tòtem manifesta la relació del primitiu amb la prohibició. Freud analitza dades etnològiques i psicoanalítiques per tal de descobrir les relacions mútues; així, busca les correspondències entre el tòtem i la prohibició de l'incest. L'animal totèmic representa el pare: hipòtesi de *l'assassinat del pare*.

L'esdevenir d'una il·lusió posa de manifest el nucli de tota forma religiosa: la figura del pare i la necessitat de protecció assenyalen l'angoixa i el desemparament que dona origen a la necessitat religiosa.

Malestar en la cultura o, millor, en la civilització –el *Kultur* alemany és la «civilització»–, deixa al descobert que la civilització en general constitueix l'àmbit on activitats i institucions protegeixen l'ésser humà contra la naturalesa i contra l'agressivitat (*Todes-triebe*) que vertebrava les relacions humanes. Tota religió és forma cultural.

El plantejament que fa Sant Pau del fenomen religiós –*pecat original i redempció*; o sigui deute i satisfacció– permet, segons Freud a l'obra *L'home Moisès i la religió monoteïsta*, fer-se càrrec de la religió. L'elaboració de la Llei Mosaica (*Torah*) mostra el desig del pare (*Vatersehnsucht*) a qui s'ha volgut assassinar.

Relació entre complex paternal i creença en Déu; el Déu personal substitueix el pare. El fet religiós deixa de ser quelcom privat passant a ser una il·lusió pública. Hi ha una analogia entre religió –neurosi universal– i neurosi –religió privada–, entre religió i somnis o vida onírica. *L'Homo religiosus* és neuròtic. El *complex d'Èdip* parla de la moral, la qual interioritza idealment l'autoritat imperativa paterna, i també explica la religió entenent-la com a ideal projectat –il·lusió– de l'autoritat indicativa del progenitor. No en tenim prou amb l'Èdip individual i postulem un Èdip per a l'espècie humana. Mitjançant la religió satisfem il·lusòriament el desig primordial no realitzat.

La religió, en la mesura en què consola, es correspon amb el contingut manifest del somni; en canvi, pel que té de nostàlgia del pare, a qui es va voler suprimir, la religió ateny el contingut latent del somni. L'ésser humà cau tant en neurosi com en religió; Freud assegura que la religió és una modalitat de la neurosi. Les idees religioses, els dogmes per exemple, són il·lusions que pretenen realitzar els desitjos peremptoris de la humanitat.

Escriu a *L'esdevenir d'una il·lusió*:

Les representacions religioses han nascut de la mateixa font que totes les altres conquestes de la cultura; de la necessitat de defensar-se contra l'esfereïdora prepotència de la Naturalesa; necessitat a la qual posteriorment se li afegí un segon motiu: l'impuls de corregir les penoses imperfeccions de la civilització.

Les idees religioses... són il·lusions, realitzacions dels desigs més antics, intensos i urgents de la Humanitat. El secret de la seva força rau en la força d'aquests desigs.

La il·lusió és una creença quan apareix engendrada per l'impuls a satisfer un desig prescindint de la seva relació amb la realitat.

La religió fora una neurosi obsessiva de la col·lectivitat humana i, com la del nen, també provindria del Complex d'Èdip en la relació amb el pare.

I cita de manera significativa en aquest treball el poeta alemany Heinrich Heine (1797-1856):

El cel el deixem als pardals i als àngels.

Tantes vegades com he meditat l'inici del *Gènesi*, m'he confirmat en la hipòtesi segons la qual no hi ha cultura sense prohibició i, per consegüent, sense pecat. La religió és fet cultural.

Yhwh Déu féu brotar de la terra tota mena d'arbres, visió apetitosa i aliment deliciós.

Enmig del jardí col·locà l'arbre de la vida i l'arbre de l'experiència del bé i del mal... (Gènesi, 2, 9)

Yhwh Déu prengué adam i l'instal·là al jardí de l'Edèn per tal que el treballés i el guardés. Yhwh Déu manà adam:

–Menja lliurement de tots els arbres del jardí; no mengis, però, de l'arbre de l'experiència del bé i del mal.

El dia en què en mengis et condemnaré a mort. (Gènesi, 2, 15-17)

Relat que explica simbòlicament l'origen de la cultura; tot ell arrenca d'experiències inconscients. Prohibició, falta o pecat, humanitat. Sofriment, religió.

Les prohibicions més primitives il·luminen el fenomen humà. Per tal d'exorcitzar l'assassinat del pare cal que primer el divinitzem.

No tenim cap obra de Freud en la qual estudiï de forma sistemàtica i global el fenomen religiós, individual i col·lectiu a la vegada. Sigmund ens ha deixat apunts dispersos sobre l'assumpte; ara bé, tots ells encaixen en la seva teoria general psicoanalítica, la qual cosa permet reduir la religió, privada i pública, a problemes psíquics objectivats que possibiliten tractaments teòrics hermenèutics.

Declaro que la interpretació que duu a terme Freud de la matèria religiosa em va deixar panxa enlaire i sense suport. Déu? No-Déu?, argument que no depèn de la racionalitat, sinó de mecanismes psíquics visceralment, profunds i inconscients. Patia pels quatre costats perquè em quedava sense res que em produís seguretat.

Vaig tractar Paul Ricoeur diverses vegades, gairebé sempre en *Congressos Internacionals de Filosofia de parla francesa*. Àdhuc a la Universitat de Girona –Càtedra Ferrater Móra– on vaig gaudir un dia de les seves reflexions madures i circumspectes. Doncs bé, el seu llibre *De l'interprétation, essai sur Freud* (Ed. Du Seuil, París, 1965) ha constituït un cert bàlsam amb les seves 444 pàgines sàvies i a la vegada cauteloses. No tolero els omniscients: són diantres perjudicials perquè parlen amb contundència d'allò que ignoren o, a molt estirar, només ensumen.

La ciència, des de Galileu, no abans, estudia les condicions d'objectivitat del món natural a base d'obtenir informació. Amb aquest enfocament científic no resulta possible fer-se amb el *quid* específic del fet religiós; amb semblant abordatge només es pot produir Història de la religió, Història de la cultura, Psicologia de la religió, Neurologia de la religió, Sociologia de la religió i fins i tot es podria redactar un tractat d'Economia de la religió, però al final se'ns escapen la *quidditas* o quidditat o essència del fet religiós. I això no té res a veure que hi hagi o no hi hagi Déu. Freud vol ser, per cert, un científic i científic positivista.

A part del tractament científic rigorós comptem amb l'hermenèutica, la qual aborda les condicions de possibilitat, del desig d'existir, a base de ser creadors. A més, considero que ni la mateixa història –*Geschichte* en alemany, no *Historie*– segons crec, pot in-

tel·ligir-se únicament amb els símbols lògics de la ciència; la història abraça un excés de significació. La religió és més que escriptura; és ampli conjunt simbòlic que se'n col·loca davant com ho fa un símptoma neuròtic, un somni, un mite, una obra d'art o una creença col·lectiva. En aquests casos convé considerar la riquesa significativa de tals fenòmens, cosa que no cal, per exemple, amb la caiguda de cossos al buit segons descobrí Galileu el 1602.

No obstant, el que més m'ha tranquil·litzat és la doble significació que Ricoeur descobreix en l'activitat hermenèutica. Un enunciat és o bé vertader o bé fals i abraça un sol sentit; no passa així amb l'hermenèutica que treballa en més d'un sentit en els enunciats, els quals revelen o bé amaguen. Freud treballa amb una hermenèutica reductora dominada per la necessitat; en canvi, cal reconèixer que resulta possible un altre tipus d'hermenèutica capaç de descobrir allò possible –el qual possible assenyala el Misteri. Mentre la primera hermenèutica és reductora, aquesta segona amplifica. No constitueix cap prova de Déu, però sí que ens obre al Misteri. L'hermenèutica de Freud desmitifica la simbòlica, intel·ligida com a mite; en canvi, la segona hermenèutica s'esforça a manifestar un sentit prometedor que sap llegir possibilitats en la simbòlica religiosa, posem per cas en el text bíblic. El símbol, és exclusivament *vestigi* o, també, pot ser *aurora* de significacions noves?

El que cal certament és suprimir *ídols* –il·lusions i ideologies–, però igualment de seriós i respectable és escoltar els *símbols* –jueus o grecoromans–. ¡Que mori l'ídol per tal que advingui el símbol!

Entenc malgrat tot que el discurs de Freud frueix de major consistència mentre que el de Ricoeur pateix anèmia. L'individu, peça de la humanitat, viu des de la seva infantesa amb un desig arcaic desmesurat, que rebutja, cosa que es tradueix en somnis, en fantasies oníriques que realitzen el desig primitiu de manera fantasmal, il·lusòria. Els records infantils indestructibles però rebutjats es consolen vivint de somnis; hom diria que el *Makariotes*, la *Beatitudo*, la Felicitat que sadolla d'una vegada per totes és quelcom impossible, cosa que no es pot assolir en el pla de la realitat.

Procuo consolar-me amb la Teologia Negativa, una teologia apofàtica (del grec *apophatikós*) la qual considera l'heterogeneïtat total de Déu respecte a nosaltres. Déu és, en tot cas, realitat més enllà de l'ésser, atès que al cap i a la fi el va crear. ¿Unió mística? Doncs, sí. Però no en el meu cas. Tal vegada un No-res pletòric, anterior a l'ésser, va engendrar aquest ésser inexorablement determinat com és i, per tant limitat. M'adhereixo al Pseudo-Dionís (segles v i vi) amb els seus *Noms divins*; també al mestre Eckhart (1260-1327) amb el seu llibre *Déu més enllà de Déu*. No m'adhereixo, emperò, a la *Summa Theologiae* de Tomàs d'Aquino qui, sense pretendre-ho, redueix el No-Ésser a un ésser. Nicolàs de Cusa, o Kues, (1401-1464) m'estimula superant la lògica del Principi de No-contradició. Plató (428-348 aC.) ja va advertir a *Politeia* è *Peri dikaiou* o *República* que:

El Bé no és ésser, sinó quelcom que s'eleva més enllà de l'ésser pel que fa referència a dignitat i a potència. (VI, 509 b).

Diré per acabar aquesta afligida exposició que vaig llegir René Girard, concretament *La violence et le sacré* (1972) i *Des choses cachées depuis la fondation du monde* (1978), més tard. No em va convèncer. Freud continuà intrigant-me i em fibla encara.

Sigmund Freud: la luz del atardecer

Resumen: En este artículo el profesor Octavi Fullat (nacido en 1928) revisa el papel que ha tenido Freud en el pensamiento contemporáneo. En realidad, el choque con la obra de Freud dejó una fuerte huella en nuestro autor que se formó según los principios racionalistas de la modernidad. Así pues, el pensamiento de Freud –uno de los maestros de la sospecha– supuso un impacto que sacudió los cimientos de su filosofía. Sin olvidar el psicoanálisis y los diversos complejos determinados por Freud, fue la filosofía de la religión lo que más interesó al pensador catalán del médico vienés. De hecho, la reflexión sobre lo sagrado y el papel de la religión también significó un auténtico revulsivo, hasta el punto de que Fullat –un hombre de profundas convicciones religiosas en su juventud– haya llegado finalmente a la conclusión de que no hay cultura sin prohibición y, por consiguiente, sin pecado. Con otras palabras: la religión es un hecho cultural.

Palabras clave: Freud, psicoanálisis, filosofía de la educación, filosofía de la religión, cultura, culturalismo pedagógico

Sigmund Freud: la lumière au coucher du soleil

Résumé: Dans cet article, le professeur Octavi Fullat (né en 1928) révisé le rôle qu'a eu Freud dans la pensée contemporaine. En réalité, la rencontre avec l'œuvre de Freud a laissé une forte empreinte chez notre auteur qui s'est formé selon les principes rationalistes de la modernité. Ainsi, la pensée de Freud –un des maîtres du soupçon– a comporté pour lui un choc qui a secoué les fondements de sa philosophie. Sans oublier la psychanalyse et les divers complexes déterminés par Freud, c'est la philosophie de la religion du médecin viennois qui a le plus intéressé le penseur catalan. De fait, la réflexion sur le sacré et le rôle de la religion a aussi signifié un authentique réulsif, au point que Fullat –un homme de profondes convictions religieuses dans sa jeunesse– soit arrivé, finalement, à la conclusion qu'il n'y a pas de culture sans prohibition et, par conséquent, sans péché. En d'autres termes: la religion est un fait culturel.

Mots clés: Freud, psychanalyse, philosophie de l'éducation, philosophie de la religion, culture, culturalisme pédagogique

Sigmund Freud: the light of sunset

Abstract: In this paper, the lecturer Octavi Fullat (born in 1928) reviews Freud's role in contemporary thought. In fact, coming across Freud's work made a great impression on the author, who was educated according to the rationalist principles of the modern age. Freud was one of the «masters of the school of suspicion». His thought gave the author a jolt that shook the foundations of his philosophy. Although the author did not overlook Freud's work on psychoanalysis and complexes, it was the Viennese doctor's philosophy of religion that most interested the Catalan thinker. In short, reflection on the sacred and the role of religion was a real stimulus, to the extent that Fullat –a man of deep religious convictions in his youth– finally reached the conclusion that there is no culture without prohibition, and consequently none without sin. In other words, religion is a cultural phenomenon.

Key words: Freud, psychoanalysis, philosophy of education, philosophy of religion, culture, culturalism and education